

BOGDAN SEKŚCIŃSKI

Status Komisji Specjalnej zaprzeczał konstytucyjnej zasadzie,
że karać mogą tylko sądy i że człowiek ma prawo do sądu...

Andrzej Witkowski

KOMISJA SPECJALNA DO WALKI Z NADUŻYCIAMI I SZKODNICTWEM GOSPODARCZYM (1945-1955)

W latach 1945-1955 w Polsce funkcjonowała Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (Komisja Specjalna, Komisja, Centrala, CKS, KS). Była jednym z narzędzi w rękach komunistów wprowadzających i utrwalających „władzę ludową” w powojennej Polsce. Stanowiła elementarne ogniwo ówczesnego stalinowskiego systemu represji. Jako państwowa machina terroru wywarła olbrzymi wpływ na budowę tzw. nowej rzeczywistości. Zapisała się w dziejach naszego kraju jako typowa państwowa organizacja przestępcza, która odegrała znaczącą rolę podczas kształtowania przez ówczesne pro Stalinowskie władze nowej sceny społeczno-gospodarczo-politycznej na wzór sowiecki.

Dotychczas na temat genezy i działalności Komisji Specjalnej ukazało się sporo wydawnictw. Prace dotyczące tego przedmiotu, które zostały opublikowane do 1989 r., mają w zasadzie charakter tendencyjny. Dopiero po transformacji ustrojowej – po 1989 r. – powstało wiele rzetelnych prac naukowych o genezie i uwarunkowaniach prawnych działalności Komisji Specjalnej i jej delegatur. Obiektywne spojrzenie na działalność Komisji Specjalnej zostało zaprezentowane w 1991 r. w artykule Grzegorza Sołtysiaka, opubli-

kowanym w miesięczniku „Karta”¹. W 1993 r. ukazały się niezwykle wartościowe publikacje dotyczące represyjnej działalności Komisji, m.in. praca zbiorowa pt. *Szarzy ludzie zaplątani w codzienności komunizmu* pod redakcją Marcina Kuli², artykuł Dariusza Jarosza i Tadeusza Wolszy pt. *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1945-1954)*³ oraz artykuł Stefana Lewandowskiego *Prawda o Komisji Specjalnej*⁴.

Temat prawnych podstaw funkcjonowania Komisji Specjalnej po raz pierwszy podjęli w 1995 r. Dariusz Jarosz i Tadeusz Wolsza⁵, a po nich – Zdzisław Albin Ziemia⁶ i Adam Lityński⁷. W 2002 r. ukazała się monografia Piotra Fiedorczyka na temat Komisji Specjalnej⁸.

Po 1989 r. powstało kilkanaście opracowań o historii i działalności poszczególnych delegatur Komisji Specjalnej (DKS):

- Barbary Rogowskiej o wrocławskiej DKS⁹;
- Ryszarda Tomkiewicza o olsztyńskiej DKS¹⁰;
- Ryszarda Miążka o opolskiej DKS¹¹;

¹ G. S o ł t y s i a k, *Komisja Specjalna do Walki*, „Karta” 1991, z. 1, s. 81-97.

² T. G r o s s e, J. G r u ż e w s k i, M. K o z a k, M. K u l a, M. M e l l e r, K. P i a s e c k i, P. P i s k o r s k i, P. S a l a k, M. W o ź n i a k, P. Z a l e w s k i, *Szarzy ludzie zaplątani w codzienności komunizmu*, „Przegląd Historyczny”, t. 84, 1993, z. 3, s. 335-350.

³ D. J a r o s z, T. W o l s z a, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1945-1954)*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu”, t. 34, 1993, s. 7-36.

⁴ S. L e w a n d o w s k i, *Prawda o Komisji Specjalnej*, „Słowo” 1993, nr 102, s. 3.

⁵ D. J a r o s z, T. W o l s z a, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945-1954. Wybór dokumentów*, Warszawa 1995.

⁶ Z.A. Z i e m b a, *Prawo przeciwko społeczeństwu. Prawo karne w latach 1944-1956*, Warszawa 1997.

⁷ A. L i t y Ń s k i, *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999.

⁸ P. F i e d o r c z y k, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945-1954. Studium historycznoprawne*, Białystok 2002.

⁹ B. R o g o w s k a, *Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym na Dolnym Śląsku w latach 1945-1947*, w: *Z badań nad dziejami Dolnego Śląska po II wojnie światowej*, red. S. Dąbrowski, Wrocław 1993, s. 57-89.

¹⁰ R. T o m k i e w i c z, *Olsztyńska Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945-1954*, Olsztyn 1995.

¹¹ R. M i ą ż e k, *Opolska Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1950-1954)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Opolu” 1994, z. 38, s. 77-87.

- Bronisława Więclawskiego o poznańskiej DKS¹²;
- Władysława Domagalskiego o warszawskiej DKS¹³;
- zbiór materiałów z konferencji naukowej pod redakcją Zdzisława Chmielewskiego o szczecińskiej DKS, zawierający artykuły tego autora oraz Jacka Siedlarka, Jana Macholaka, Andrzeja Wiśniewskiego, Bolesława Fenglera, Mariana Szabo i Grzegorza Chojnowskiego¹⁴;
- Andrzeja Zaćmińskiego o bydgoskiej DKS¹⁵;
- Andrzeja Paska o wrocławskiej DKS¹⁶;
- Małgorzaty Rusek o krakowskiej DKS¹⁷;

¹² B. Więclawski, *Z działalności Delegatury Komisji Specjalnej w Poznaniu 1946-1954*, „Kronika Miasta Poznania” 1995: *Bitwa o handel*, z. 3, s. 193-222.

¹³ W. Domagalski, *Działalność Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym - w świetle materiałów Komisji i jej Delegatury warszawskiej*, „Archiwum Kryminologii”, t. 22, 1996, s. 85-148.

¹⁴ *Działalność Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Szczecinie w latach 1945-1954. Materiały z konferencji naukowej z 20 marca 1998 r.*, red. Z. Chmielewski. Szczecin 1998. Autorzy: Z. Chmielewski, *Słowo wstępne. Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym ogniem systemu represji w Polsce w latach 1945-1955*, w: *Działalność Delegatury*, s. 5-12; J. Siedlark, *Organizacja i podstawy prawne działania Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, w: *Działalność Delegatury*, s. 13-34; J. Macholak, *Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Szczecinie 1946-1954. Organizacja i działalność*, w: *Działalność Delegatury*, s. 35-45; A. Wiśniewski, *Analiza prawna orzeczeń Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, w: *Działalność Delegatury*, s. 47-74; B. Fengler, *Wokół działalności Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w województwie szczecińskim w latach 1946-1950*, w: *Działalność Delegatury*, s. 77-86; M. Szabo, *Wnioski, jakie wynikają dla Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu z analizy spraw o unieważnienie orzeczeń Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, w: *Działalność Delegatury*, s. 87-92; G. Chojnowski, *Wnioski, jakie wynikają dla Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu z analizy spraw o unieważnienie orzeczeń Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, w: *Działalność Delegatury*, s. 93-96.

¹⁵ A. Zaćmiński, *Bydgoska Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1946-1954)*, w: *Związki Kujaw i Pomorza na przestrzeni wieków. Zbiór studiów*, red. Z. Biegański, W. Jastrzębski, Bydgoszcz 2001, s. 323-368; tenże, *Bydgoszczanie przed obliczem Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Specjalnym (1946-1954)*, „Kronika Bydgoska”, t. 22, 2001, s. 55-79.

¹⁶ A. Pask, *Uwagi wokół działalności Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Specjalnym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2002, nr 2367, s. 287-331.

¹⁷ M. Rusek, *Właściwość rzeczowa Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w latach 1946-1949 na przykładzie krakowskiej Delegatury*, w: *Krakowskie studia z historii państwa i prawa*, red. W. Uruszczak, D. Malec, Kraków 2004, s. 269-280.

- Bogdana Sekścińskiego o lubelskiej DKS¹⁸;
- Ryszarda Skobelskiego o działalności Komisji Specjalnej na Ziemiach Odzyskanych¹⁹;
- Waldemara Tomczyka o rzeszowskiej DKS²⁰;
- Ludwika Stanisława Szuby o Komisji Specjalnej *sensu largo* i jej bydgoskiej delegaturze²¹.

Komisji Specjalnej *sensu largo* oraz jej organom wykonawczym poświęcone są także publikacje Piotra Fiedorczyka²², Michała Fajsta²³, Ryszarda

¹⁸ B. S e k ś c i ń s k i, *Początki działalności Lubelskiej Delegatury Komisji do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1946)*, „Studia Iuridica Lublinensia”, t. 3, 2004, s. 169-187; t e n ż e, *Stosowanie tymczasowego aresztowania przez Lubelską Delegaturę Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1946)*, „Studia Iuridica Lublinensia”, t. 4, 2004, s. 225-246; t e n ż e, *Prawne podstawy stosowania tymczasowego aresztowania przez organy Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1945-1950)*, „Studia Iuridica Lublinensia”, t. 5, 2005, s. 161-183; t e n ż e, *Środki przymusu stosowane przez Delegaturę Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Lublinie (1946-1954)*, „Studia Iuridica Lublinensia”, t. 7, 2006, s. 195-220; t e n ż e, *Kara obozu pracy w orzecznictwie Lubelskiej Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1950-1954)*, „Studia Iuridica Lublinensia”, t. 9, 2007, s. 95-121; t e n ż e, *Kadry Lubelskiej Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1946-1955)*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. 22, 2010, s. 157-168; t e n ż e, *Lubelska Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1946-1950)*, „Dzieje Najnowsze” 2010, nr 2, s. 151-171.

¹⁹ R. S k o b e l s k i, *Działalność Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym na Ziemiach Odzyskanych w latach 1950-1954*, w: *Europa Środkowo-Wschodnia. Ideologia, historia a społeczeństwo. Księga poświęcona pamięci Profesora Wojciecha Peltza*, red. J. Dudek, D. Janiszewska, U. Świdarska-Włodarczyk, Zielona Góra 2005, s. 311-320.

²⁰ W. T o m c z y k, *Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Rzeszowie 1946-1954*, Rzeszów 2007, Podkarpacka Biblioteka Cyfrowa: <http://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra> – dostęp: 2010.09.02.

²¹ L. S. S z u b a, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym i jej delegatura bydgoska (1945-1954)*, Toruń 2009.

²² P. F i e d o r c z y k, *System kar stosowanych przez Komisję Specjalną do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, w: *Przez tysiąclecia: państwo – prawo – jednostka. Materiały ogólnopolskiej konferencji historyków prawa. Ustroń, 17-20 września 2000 r.*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Katowice 2001, s. 208-220; t e n ż e, *Adwokaci w postępowaniu przed Komisją Specjalną do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, „Palestra” 2001, nr 3-4, s. 80-90.

²³ M. F a j s t, *Przepisy prawne regulujące funkcjonowanie Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1945-1955)*, *Prawo karne w okresie stalinizmu*, red. G. Rejman, „Studia Iuridica”, t. 35, 1999, s. 67-87; t e n ż e, *Komisja Specjalna na tle innych instytucji quasi-sądowych*, w: *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944-1956*, red. W. Kulesza, A. Rzepliński, Warszawa 2001, s. 425-439; t e n ż e, *Komisja Specjal-*

Tomkiewicza²⁴, Damiana Szczepańskiego²⁵, Andrzeja Zaćmińskiego²⁶ i Władysława Domagalskiego²⁷.

Pewne informacje dotyczące oceny działalności Komisji Specjalnej zawierają również prace Andrzeja Paczkowskiego²⁸, Genowefy Rejman²⁹, Tadeusza Wolszy³⁰, Mirosławy Melezini³¹, Andrzeja Burdy³², Bogdana Sekścińskiego³³ i Krzysztofa Sidorkiewicza³⁴.

na do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1945-1955) i jej ofiary, cz. II, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2000, nr 3-4, s. 96-140.

²⁴ R. T o m k i e w i c z, *Personel sędziowski-prokuratorowski Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (na przykładzie Delegatury w Olsztynie 1945-1954)*, w: *Przestępstwa sędziów i prokuratorów*, s. 461-473.

²⁵ D. S z c z e p a ń s k i, *Sprawozdanie z działalności Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym z lat 1946-1949*, „Teki Archiwalne”, t. 3, 1998, s. 141-166.

²⁶ A. Z a ć m i ń s k i, *Przestępstwa polityczne w orzecznictwie Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1950-1954*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2008, nr 1, s. 321-343.

²⁷ W. D o m a g a l s k i, *Obóz pracy przymusowej w Mielęcinie*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1997, nr 15, s. 75-88.

²⁸ A. P a c z k o w s k i, *Polacy pod obcą i własną przemocą*, w: *Czarna księga komunizmu*, Warszawa 1999, s. 341-366.

²⁹ G. R e j m a n, *Prawo okresu stalinowskiego – Zagadnienia wybrane – Prawo karne w latach 1944-1956*, „Studia Iuridica”, t. 22, 1992.

³⁰ T. W o l s z a, *Obozy pracy niewolniczej w Polsce. Dokumenty ze zbiorów Instytutu Polskiego i Muzeum Generała Sikorskiego w Londynie*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu” 1993, t. 36, s. 128-140; t e n ż e, *Obozy na ziemiach polskich w latach 1945-1956*, w: *Komunizm. Ideologia, system, ludzie*, red. T. Szarota, Warszawa 2001, s. 80-98; t e n ż e, *W cieniu Wronek, Jaworzna i Piehcina... 1945-1956*, Warszawa 2003.

³¹ M. M e l e z i n i, *Punitivność wymiaru sprawiedliwości karnej w Polsce w XX wieku*, Białystok 2003.

³² A. B u r d a, *Zarys polskiego prawa państwowego*, Lublin 1977; t e n ż e, *Przymrozki i odwilże. Wspomnienia z lat 1945-1957*, Lublin 1987; t e n ż e, R. K l i m o w i e c k i, *Prawo państwowe*, Warszawa 1959.

³³ B. S e k ś c i ń s k i, *Represjonowanie chłopów w czasie egzekucji świadczących rzeczowych na Lubelszczyźnie w latach 1946-1947*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. 21, 2009, s. 135-166; t e n ż e, *Lubelska bitwa o handel (1946-1954)*, „Zeszyty Historyczne Win-u” 2010, nr 32-33, s. 297-322; t e n ż e, *Studenci Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego wobec antykościelnej polityki PRL-u (1944-1961)*, „Saeculum Christianum” 2010, nr 1, s. 107-158.

³⁴ K. S i d o r k i e w i c z, *Represje organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945-1956*, Toruń 2005, s. 369-374; *Represje pozasądowe. Działalność Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w sprawach politycznych*.

I. Decyzję polityczną o powołaniu Komisji Specjalnej podjęło Biuro Polityczne Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej (BP KC PPR) na posiedzeniu w dniu 2 września 1945 r. na wniosek Komisji Centralnej Związków Zawodowych (KC ZZ), podjęty w formie uchwały na rozszerzonym plenum, obradującym od 31 sierpnia do 1 września 1945 r.³⁵ Biuro Polityczne KC PPR, występując z inicjatywą powołania Komisji Specjalnej, zaproponowało zarazem ramy organizacyjne tej instytucji, określiło również zarys form i kierunki działania oraz zakres przewidzianych dla niej uprawnień³⁶.

Model Komisji Specjalnej był wzorowany na Wszechrosyjskiej Nadzwyczajnej Komisji do Walki z Kонтrewolucją, Spekulacją i Sabotażem (WCzK, Czeka)³⁷. Już sama jej nazwa nasuwa pewne skojarzenia z Czeka i jej niektórymi kompetencjami³⁸. Pewne podobieństwo wyłania się także po analizie ewolucji programowej i kompetencyjnej Komisji. Analiza ta prowadzi do konstatacji, że Komisja Specjalna była narzędziem polityki władz w Polsce³⁹, podobnie jak WCzK była sowieckim aparatem bezpieczeństwa „niebywałej grozy”⁴⁰. Na podobne miano zasłużyła sobie także Komisja Specjalna, w której działaniu dominował terror, aczkolwiek bezkrwawy⁴¹.

Cele działalności WCzK i Komisji Specjalnej były w pewnym zakresie zbieżne, a metody działania podobne. Istniała jednak zasadnicza różnica,

³⁵ J a r o s z, W o l s z a, *Komisja Specjalna*, Warszawa 1995, s. 5.

³⁶ Protokół z 2 września 1945 r. z posiedzenia BP KC PPR, odbytego w sprawie powołania Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, AAN w Warszawie (AAN), zespół archiwalny nr 1400, *Polska Partia Robotnicza. Komitet Centralny (1944-1948)* – (ZA-1400 KC PPR-W), sygn. 295/V-2, k. 14-16, zob. J a r o s z, W o l s z a, *Komisja Specjalna*, Warszawa 1995, s. 16-17.

³⁷ Czeka (zwana też WCzK) została powołana w Rosji przez Radę Komisarzy Ludowych (RKL) 7 (20) grudnia 1917 r. na wniosek Feliksa Dzierżyńskiego, przedstawiony RKL z inicjatywy Włodzimierza Lenina. S. C o u r t o i s, N. W e r t h, J. L. P a n n é, A. P a c z k o w s k i, K. B a r t o s e k, J. L. M a r g o l i n [i in.], *Czarna księga komunizmu*, Warszawa 1999, s. 73.

³⁸ M. T u r l e j s k a, *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie*, Warszawa 1990, s. 46; L i t y Ń s k i, *O prawie i sądach*, s. 215.

³⁹ Z a ć m i ń s k i, *Bydgoska Delegatura*, s. 329.

⁴⁰ J. K u c h a r z e w s k i, *Od białego caratu do czerwonego*, t. 7, Warszawa 2000, s. 415.

⁴¹ Organy Komisji Specjalnej były postrzegane nawet przez samych jej funkcjonariuszy jako wyjątkowo „groźne organy”, Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), zespół archiwalny nr 771, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, Delegatura w Lublinie* (ZA-771 DKS-L), sygn. 1, k. 93.

a mianowicie KS nie była uprawniona do wymierzania i wykonywania kary śmierci. Według projektu przedstawionego Radzie Komisarzy Ludowych przez Feliksa Dzierżyńskiego – na wniosek W.I. Lenina⁴² – zadaniem Czeka było m.in. „[...] zniweczenie i likwidacja na terenie Rosji wszelkich prób i działań kontrrewolucyjnych i sabotażowych [...]” oraz „postawienie przed sądem rewolucyjnym wszystkich kontrrewolucjonistów i sabotażystów”. WCzK została wyposażona w prawo do stosowania środków represji, takich jak konfiskata mienia, pozbawienie kart żywności, publikacja list wrogów narodu itd.⁴³

Podobne zadania postawiono w Polsce w 1945 r. przed Komisją Specjalną. Przez ówczesne władze była ona traktowana jako „instrument walki klasowej”⁴⁴. Wyposażono ją w legitymację do stosowania prawie tożsamyh środków represji, jakie miała Czeka – z wyjątkiem prawa do wymierzania i wykonywania kary śmierci.

Analiza porównawcza kompetencji i zakresów działania obu instytucji prowadzi do wniosku, że podobieństwo Czeka i Komisji Specjalnej przejawiało się nie tylko w nazwie. Ich cele i metody działania były w znacznym stopniu zbieżne. Obie instytucje były „organami do walki”, ich działalność „była podporządkowana nie normom obiektywnym, lecz celom politycznym”. Nie podlegały resortom wymiaru sprawiedliwości, lecz naczelnym władzom. Były pozasądowymi organami administracyjnymi, sprawującymi wymiar sprawiedliwości, wyposażonymi m.in. w prawo do orzekania kary pozbawienia wolności. Sposób ich powołania czynił je organami nielegalnymi. Funkcjonowały przede wszystkim na podstawie „przepisów specjalnych”, niekiedy nigdzie niepublikowanych, opatrzoneh klauzulą tajności. Ich organy orzekające były oparte na systemie trójkowym, tj. stanowiły je tzw. *trojki* w przypadku WCzK, a w Komisji Specjalnej trójosobowe „komplety orzekające”, które były uprawnione m.in. do stosowania aresztu i orzekania przepadku mienia. Posiadały uprawnienia sądów doraźnych. Stosowały zasadę odpowiedzialności zbiorowej, rodzinnej. Ich orzeczenia były ostateczne. W zasadzie nie służył od nich żaden środek odwoławczy. Ferowały „wyroki taśmowe”, bez udziału oskarżonych. Były uprawnione do kierowania podejrzanych do obozów pracy

⁴² В.И. Ленин, *Полное собрание сочинений*, t. 35, Moskwa 1958-1966, s. 152.

⁴³ В.И. Ленин и ВЧК. *Сборник документов (1917-1922 гг.)*, Moskwa 1987, s. 36-37.

⁴⁴ Zarządzenie Prokuratora Generalnego (PrG) PRL Nr 22/54 [„poufne”] z 16 czerwca 1954 r. w sprawie kierowania wniosków do Komisji Specjalnej, APL, zespół archiwalny nr 768, *Prokuratura Wojewódzka w Lublinie (1950-1984)* – (ZA-768 PW-L), sygn. 89, k. 46.

przymusowej. Posyłano do nich sprawców, jeśli dochodzenie nie pozwoliło na zgromadzenie dostatecznych dowodów, pozwalających na skierowanie sprawy na drogę postępowania sądowego. Stosowały represje wobec tzw. kułaków i „bogaczy wiejskich”. Brały zakładników spośród bogatego chłopstwa, aby zmusić członków ich rodzin do określonego zachowania, np. dokonania określonych świadczeń rzeczowych na rzecz państwa. Publikowały w prasie dane osobowe sprawców i opisy zarzucanych im czynów oraz informacje o zastosowanych wobec nich karach. Organizowały procesy pokazowe.

Obie te instytucje aktywnie wspierały grupy rekwizycyjne, zajmujące się siłowym poborem świadczeń rzeczowych od chłopów. Dokonywały masowych rewizji, zatrzymań i aresztowań. Zajmowały się także zwalczaniem opozycji politycznej. Czeka była postrzegana jako „obnażony miecz proletariatu”, a Komisja Specjalna jako „groźny organ”, „instrument walki klasowej”. Funkcjonariusze obu instytucji przy wykonywaniu swych obowiązków nie kierowali się obowiązującym prawem, lecz wskazaniem swych zwierzchników. W trakcie postępowania zarówno przed Komisją Specjalną, jak i przed WCzK o losie oskarżonego wstępnie rozstrzygała odpowiedź, jakiej udzielił na pytanie dotyczące swego pochodzenia społecznego i przynależności klasowej⁴⁵.

Warto także dodać, iż Czeka – podobnie jak Komisja Specjalna – była kierowana przez przedstawicieli narodowości nie rodzimych, lecz obcych. Powierzanie kierowniczych stanowisk w organach terroru państw komunistycznych tzw. obcoplemiencom było według W.I. Lenina uzasadnione, gdyż byli oni bardziej bezwzględni i okrutni wobec rodzimych przeciwników wcielania zbrodniczej ideologii komunizmu w życie⁴⁶. W pełni tę konstatację

⁴⁵ K. Z a m o r s k i, S. S t a r z e w s k i, *Sprawiedliwość sowiecka*, Warszawa 1994, s. 28-29, 30, 36, 46-47, 57-58, 60-61, 66-67, 71, 87, 90, 94-95, 208-209; S. C o u r t o i s [i in.], *Czarna księga komunizmu*, s. 73; F. B e r n a ś, J.E. W i l c z u r, *Piekielny krag. Z dziejów Czeka, GPU, NKWD*, Warszawa 1995, s. 30, 37, 44, 47; J. S m a g a, *Narodziny i upadek imperium. ZSRR 1917-1991*, Kraków 1992, s. 29, 31; A. L i t y Ń s k i, *Historia prawa radzieckiego 1917-1991. Krótki kurs*, „Miscellanea historico-iuridica” 2005, t. 3, s. 139-175; H. Z a n d, *Spór o władzę po przewrocie październikowym 1917r.*, Warszawa 1964, s. 192-193; APL, ZA-771 DKS-L, sygn. 1-5; zarządzenie PrG PRL Nr 22/54 z 16 czerwca 1954 r. w sprawie kierowania wniosków do Komisji Specjalnej; dekret z 16 listopada 1945 r. – o utworzeniu i zakresie działania Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, Dz.U. 1945 nr 53, poz. 302, art. 14; *Ленинский сборник*, t. 22, Moskwa 1932, s. 111-112 – wyjątkowo – prawo do zmiany „jakiegokolwiek” decyzji WCzK przysługiwało jedynie RKL.

⁴⁶ В.И. Л е н и н, *Полное собрание сочинений*, t. 36, Moskwa 1958-1966, s. 638.

Lenina potwierdziła rzeczywistość. „Ojcem duchowym” Wszechrosyjskiej Nadzwyczajnej Komisji do Walki z Kontrrewolucją, Spekulacją i Sabotażem był Polak – Feliks Dzierżyński⁴⁷, a polskiej Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym – Żyd Rubin Nussbaum⁴⁸, występujący pod niezwykle polskobrzmiącym nazwiskiem Roman Zambrowski, mylącym do tego stopnia, że ówczesne społeczeństwo polskie postrzegało go nie tylko jako „Polaka”, ale nawet jako „szlachcica” polskiego, który „chce kołchozów, aby zniszczyć [polskich] chłopów”⁴⁹.

Feliks Dzierżyński, przewodniczący WCzK
w latach 1917-1926
(*Encyklopedia powszechna PWN*, 2004)

Roman Zambrowski (właśc. Rubin Nussbaum),
przewodniczący Komisji Specjalnej
w latach 1945-1954
[http://pl.wikipedia.org/wiki/
Roman_Zambrowski](http://pl.wikipedia.org/wiki/Roman_Zambrowski) [dostęp: 2008.02.25].

⁴⁷ Zamorski, Starzewski, dz. cyt., s. 58.

⁴⁸ *Encyklopedia powszechna PWN*, Portal PWN – wersja 2.0, Wydawnictwo Naukowe PWN S.A., 2004; Skorbóński, *The Jews and the Poles in World War II*, New York 1989, s. 80.

⁴⁹ AAN, ZA-1400 KC PPR-W, sygn. IX-210, k. 182 [*Ocena narad aktywów gminnych w dn. 1 VIII 1948 na terenie woj. łódzkiego*], za: Skonieczny, *Postawy chłopów wobec koncepcji i poczynań PPR (PZPR) w początkowej fazie kolektywizacji polskiego rolnictwa (1948-1949)*, Słupsk 2009, s. 23.

Feliks Dzierżyński jako przewodniczący WCzK – „pan życia i śmierci każdego obywatela w czerwonej Rosji” – „bezustannie, codziennie podejmując decyzje o losach ludzi, o ich życiu i śmierci. Przemoc traktował [...], jako środek walki”⁵⁰. Zapisał się na kartach historii ery komunizmu jako „kat o rękach zbuczonych krwią setek tysięcy niewinnych ofiar” – typowy szowinista komunistyczny. Był człowiekiem o zdeformowanej osobowości, „egzaltowanym histerykiem” „o twarzy Don Kichota i oczach Chrystusa”, który „kochał ludzi i zarazem ich zabijał”⁵¹.

Także Roman Zambrowski, przewodniczący polskiej KS, zapisał się w historii epoki polskiego komunizmu jako stalinista, niekwestionowany wódz „bitwy o handel” i zwolennik zakładania kołchozów na wsi polskiej, co doprowadziło do ruiny prywatny sektor gospodarczy, a pojmany przeciwników sowietyzacji Polski zamknął w obozach pracy przymusowej. Rubin Nussbaum w oczach przedstawicieli powojennej konspiracji niepodległościowej zyskał sobie niechlubny przydomek „zdrajcy i mordercy Polaków”⁵².

W Polsce okresu stalinowskiego dość często stanowiska, i to kierownicze – szczególnie w bezpieczeństwie, wojskowości i sądownictwie – były powierzane komunistom narodowości żydowskiej⁵³. Pierwszym szefem Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (PUBP) w Mielcu był Żyd Cezary Monderer-Lamensdorf, który aby się bardziej przypodobać wszechwładnemu wówczas NKWD, też przybrał bardzo polskie nazwisko: Jan Gorliński. Była to „wyjątkowo perfidna postać”, która zadrwiła sobie z narodu polskiego, przedstawiając w swych wspomnieniach swoje „urzędowanie” na stanowisku szefa PUBP w Mielcu jako niezwykle humanitarną pracę, podobną do „roli komisarza Amnesty International”⁵⁴.

W Polsce powojennej Żydzi współpracujący z wszechwładnym NKWD byli nietykalni, stali ponad prawem. Komisja Specjalna kierowana przez ich pobratymca ścigała i karała obozem pracy Polaków nawet za czyny niekaralne

⁵⁰ B e r n a ś, W i l c z u r, dz. cyt., s. 43; J. S o b c z a k, *Udział Polaków w tworzeniu i umacnianiu państwowości radzieckiej w pierwszych latach jej istnienia (1917-1928)*, Warszawa 1984, s. 9; L i t y Ń s k i, *Historia prawa radzieckiego*, s. 172.

⁵¹ S m a g a, dz. cyt., s. 29-30.

⁵² APL, zespół archiwalny nr 1233, *Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej w Lublinie (1944-1948/49) – (ZA-1233 KW PPR-L)*, sygn. 19, k. 135-137, *Sprawozdanie KW PPR w Lublinie za miesiąc wrzesień 1948 r.*

⁵³ S z u b a, dz. cyt., s. 155; S k o n i e c z n y, dz. cyt., s. 130.

⁵⁴ J. K o n e f a ł, *Zabić Wojciecha Lisa „Mściciela”*. *Studium jednej z komunistycznych zbrodni*, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, w: *Mielec i powiat mielecki w latach 1944-1956*, red. Z. Nawrocki, J. Skrzypczak, Mielec 2005, s. 84.

w świetle polskiego prawa, ale Żydów już nie zawsze, nawet jeśli dopuścili się zachowań przestępczych i zostali zatrzymani przez organy Komisji – na przykład 2 marca 1946 r. niejaki Ichok Gersztajn, który został aresztowany za ukrywanie dochodów uzyskiwanych z młyna w Cycowie w powiecie chełmskim w województwie lubelskim oraz za inne nadużycia „na stanowisku pracownika Resortu Bezpieczeństwa Publicznego”, już 5 marca tego roku został zwolniony z aresztu, a DKS w Lublinie (DKSL), która dokonała zatrzymania go i osadzenia w areszcie, w trybie natychmiastowym umorzyła postępowanie w jego sprawie⁵⁵.

⁵⁵ Implikacją tego zdarzenia było niewątpliwie pozbawienie przez Centralę funkcji przewodniczącego DKSL Stanisława Wawrzonka, którego pod koniec 1946 r. zastąpił na tym stanowisku Ludwik Szulc, były szef bydgoskiej DKS. Na decyzję CKS o odwołaniu S. Wawrzonka ze stanowiska szefa delegatury przypuszczalnie dodatkowo wpłynęło także wszczęcie przez DKSL w kwietniu 1946 r. postępowania karnego przeciwko wiceministrowi Iwanickiemu, w którym postawiono mu zarzuty niewłaściwego wydawania asygnat na drewno budulcowe. APL, ZA-771 DKS-L, sygn. 1, k. 27, 188; sygn. 800, nr poz. rep. 35 [Nr BS 47/46]; sygn. 801, nr poz. rep. 240; Z a ć m i ń s k i, *Bydgoska Delegatura*, s. 334 [przypis 51]. Jednak w rzeczywistości kariera S. Wawrzonka, odwołanego przez CKS z funkcji szefa DKSL, „nie umiejącego”, nie legła w gruzach, gdyż w niedługim czasie, tj. już w 1947 r., został powołany na lukratywne stanowisko kierownika Państwowej Przetworni Mięsa Nr 64 w Lublinie, a w 1948 r. objął prestiżową funkcję wicedyrektora Okręgu Poczty i Telegrafów w Lublinie. W czasach demokracji ludowej przy obsadzaniu stanowisk pod uwagę brano przede wszystkim „poprawność polityczną”, „lojalność w stosunku do PPR” oraz triumwiratu komunistycznego, zarządzającego wówczas Polską z nadania Stalina. Nawet jeśli ktoś „nie umiał”, ale był „politycznie możliwy”, to mógł zajmować wysokie, eksponowane stanowisko we władzach państwowych, jak nie jedno, to drugie. APL, ZA-1233 KW PPR-L, sygn. 18, k. 19, 83; sygn. 19, k. 74-75.

Wspomniany szef DKSL, S. Wawrzonek, był pracownik pocztowy, „nieposiadający wiedzy fachowej”, postrzegany przez Biuro Wykonawcze KS jako autor „wystąpień na zewnątrz niepoważnych i ośmieszających [lubelską] Delegaturę [KS]”, uprzednio został przewodniczącym tego *quasi*-sądowego organu terroru, mimo że nie miał żadnego wykształcenia prawniczego, a nawet sam postrzegał siebie jako „człowieka nieposiadającego ani znajomości zawodu, ani znajomości warunków miejscowych”. Był za to człowiekiem o specyficznej zdolności, tj. talencie do pisania do KW PPR w Lublinie kwiecistych donosów na swych kolegów, współpracowników. AAN, zespół archiwalny nr 170 – *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Warszawie (1945-1955, 1956-1962)* – (ZA-170 CKS-W), sygn. 101, k. 29; APL, ZA-1233 KW PPR-L, sygn. 19, k. 74; sygn. 356, k. 77; sygn. 391, k. 203. Ówczesne władze komunistyczne, zdominowane przez pro Stalinowskich komunistów narodowości żydowskiej, tolerowały na stanowiskach kierowniczych różnych instytucji Polaków nawet najbardziej miernych i zdegenerowanych (a właściwie – przede wszystkim, i w zasadzie tylko takimi je obsadzały), o ile tacy beneficjenci zbytnio nie interesowali się zachowaniami ich wybranych towarzyszy, w szczególności zachowaniami o charakterze przestępczym. W Polsce okresu stalinowskiego także obowiązywała zasada obsadzania stanowisk kierowniczych według klucza: „mierny, ale wierny”. Argumentacją tej tezy – oprócz przytoczonych faktów – mogą być także

Zasadnicza różnica między bolszewicką WCzK a organem terroru polskiego stalinizmu, jakim była Komisja Specjalna, polegała przede wszystkim na tym, że CzeKa miała większe kompetencje, jeśli chodzi o stosowanie doraźnych środków represji. Była uprawniona do stosowania kary śmierci, rozstrzelania sprawców bez sądu w chwili ujęcia „na gorącym uczynku”. Przysługiwało jej prawo do wykonywania masowych egzekucji. Realizowała bolszewicki program eksterminacyjny, określany mianem „czerwonego terroru”, który dopuszczał zagładę całych klas przejawiających wrogi stosunek do bolszewickiej rewolucji⁵⁶. WCzK mogła kierować podejrzanych do obozu pracy na okres do 5 lat, natomiast Komisja Specjalna na okres do 2 lat. Działania podejmowane przez CzeKa były w większym stopniu nastawione na walkę z kontrrewolucją i miały charakter bardziej doraźny⁵⁷.

W lutym 1922 r. CzeKa – powołana w 1917 r. – została przekształcona w GPU, tj. Państwowy Zarząd Polityczny, następnie, w grudniu tego roku, w OGPU, tj. Zjednoczone GPU, a w 1934 r. zadania jej zostały przejęte przez NKWD, tj. Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych, który po reorga-

inne fakty z życia politycznego ówczesnej Lubelszczyzny, a mianowicie w województwie lubelskim już od samego początku, tj. w latach 1944-1945, kluczowe stanowiska w administracji publicznej i tzw. partiach „zablokowanych”, PPR obsadzała towarzyszami o tzw. właściwym obliczu klasowym, „dość mocnymi aktywnie”, takimi jak np. Stanisław Krzykała – wiceprezydent Lublina, a nawet „nic nieumiejącymi”, ale za to „politycznie możliwymi”, takimi jak np. Jan Lewczuk, wicestarosta Siedlec, były „sowpartyzant” Czapajewa, czy wręcz z zarzutami „nieróbstwa i nadużyć materialnych” – jak Józef Wójcik, prezes miejscowego Zarządu Wojewódzkiego Stronnictwa Ludowego, który pomimo tej inkryminacji został ponownie wybrany na to stanowisko na zjeździe w dniu 7 stycznia 1946 r. „z braku lepszych kandydatów”. APL, ZA-1233 KW PPR-L, sygn. 18, k. 10, 18-19, 23. Niezależnie od tego w 1948 r., w ramach „akcji demokratyzacji i oczyszczania administracji”, w okresie urzędowania wojewody Wacława Różgi dokonano zmian personalnych na 3364 stanowiskach w administracji państwowej i samorządzie terytorialnym. Dotychczasowe posady straciło m.in. 781 sołtysów, 131 wójtów i podwójcich oraz 1517 członków gminnych rad narodowych i 164 powiatowych rad narodowych, z powodu uznania ich m.in. za „elementy wrogie” i „obce klasowo”. APL, zespół archiwalny nr 697 – *Wojewódzka Rada Narodowa w Lublinie (1944-1950)*, sygn. 271, k. 25.

⁵⁶ *Декреты Советской власти. Коллектив авторов*, t. 1, Moskwa 1957, s. 490-491; П.Г. Софонов, *Очерки истории ВЧК*, Moskwa 1960, s. 43-44; В.П. Попов, *Государственный террор в Советской России (1923-1953 гг.)*. *Источники и их интерпретация*, „Отечественные архивы”, 1992, № 2, s. 28; N. W e r t h, *Czerwony terror*, w: *Czarna księga komunizmu*, s. 85; B e r n a ś, W i l c z u r, dz. cyt., s. 43; dekret RKL z 5 września 1918 r. o czerwonym terrorze, „Известия” z 10 września 1918 r.

⁵⁷ Z a m o r s k i, S t a r z e w s k i, dz. cyt., s. 28-29, 30, 36, 46-47, 57-58, 60-61, 66-67, 71, 87, 90, 94-95, 208-209; C o u r t o i s [i in.], *Czarna księga komunizmu*, s. 73; L i t y Ń s k i, *Historia prawa radzieckiego*, s. 139-175; APL, ZA-771 DKS-L, sygn. 1-5; zarządzenie PrG PRL Nr 22/54 z 16 czerwca 1954 r. w sprawie kierowania wniosków do Komisji Specjalnej.

nizacji w 1954 r. przyjął nazwę KGB, tj. Komitet Bezpieczeństwa Państwowego⁵⁸.

Komisja Specjalna była co jakiś czas modyfikowana. Do 1950 r. pozycja jej była stale wzmacniana. Przełom nastąpił w 1950 r., kiedy zostało zlikwidowane jej Biuro Wykonawcze (BW KS), a sama Komisja funkcje śledcze i oskarżycielskie oraz w zakresie wykonywania kar utraciła na rzecz nowo powstałej Generalnej Prokuratury Rzeczypospolitej Polskiej (GP RP)⁵⁹. Organizowanie GP powierzono dotychczasowemu dyrektorowi BW KS Stefanowi Kalinowskiemu, a w organach prokuratorskich stopnia centralnego, wojewódzkiego i powiatowego szereg funkcji kierowniczych objęli dotychczasowi funkcjonariusze KS⁶⁰.

Uzasadnione wydaje się stwierdzenie, że PG była pochodną BW KS. Po ostatecznej likwidacji Komisji w 1955 r., wraz ze sprawami prowadzonymi dotychczas przez nią⁶¹, do prokuratur i sądów trafiła także znaczna liczba dotychczasowych pracowników Komisji Specjalnej⁶².

⁵⁸ L i t y Ń s k i, *Historia prawa radzieckiego*, s. 172-173; J. B a r r o n, *KGB*, Warszawa 1990, s. 94.

⁵⁹ Ustawa z 20 lipca 1950 r. o Prokuraturze Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1950 Nr 38, poz. 346; *Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949-1970*, oprac. A. Dudek, A. Kochański, K. Persak, Warszawa 2000, s. 50 – protokół Nr 67 posiedzenia BP z 30 VI 1950 r.

⁶⁰ APL, ZA-768 PW-L, sygn. 1564 i in.

⁶¹ Dekret z 23 grudnia 1954 r. o zniesieniu Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, Dz.U. 1954 Nr 57, poz. 282.

⁶² Analiza dokumentów wydanych w 1950 r. przez Prokuratorę Generalną (GP), a właściwie przez jej GPr Stefana Kalinowskiego, b. dyrektora BW KS, ukazuje, że była to instytucja-agenda, która została wyodrębniona ze struktur Komisji Specjalnej, podobnie jak prokuratury wojewódzkie i powiatowe. Pierwsze zarządzenia wydawane przez S. Kalinowskiego były uwiarygodniane przez pracowników KS i opatrywane nie pieczęcią GP RP, lecz pieczęcią Komisji – okrągłą z godłem RP. Kwerenda zbiorów archiwalnych dotyczących konstituowania się Prokuratury Wojewódzkiej w Lublinie (PWL) i prokuratur powiatowych na terenie województwa lubelskiego ukazuje, że ich organizacją zajmował się Piotr Pochwałowski, były pracownik DKSL. Do P. Pochwałowskiego, byłego sekretarza DKSL, następnie jej radcy prawnego, a od 1948 r. delegata DKS, a właściwie poddelegatury KS w Wałbrzychu, były kierowane pisma przez GPr RP S. Kalinowskiego, zlecające mu organizację struktur prokuratury na terenie Lubelszczyzny. Początkowo pracownicy prokuratur funkcjonujących na Lubelszczyźnie korzystali z druków i ksiąg, które były przeznaczone dla DKSL, zmieniając tylko w części ich treść czy pomijając wypełnianie poszczególnych rubryk ksiąg, zgodnie z zarządzeniami wydanymi przez GPr RP. Pracownicy DKSL, którzy przeszli do pracy w PWL i prokuraturach powiatowych, zostali „zamianowani” na stanowiska kierownicze w tych instytucjach, tj. wiceprokuratorów wojewódzkich (np. Leon Romański, Eugeniusz Sieprawski, Piotr Pochwałowski, Tadeusz Olekiewicz, Helena Smoluchowska), prokuratorów powiatowych (np. Adolf Miazek, Stanisław Matysiak, Leon Kiciński, Stanisław Pachla) czy podprokuratorów (np. Jerzy Lichnowski, Stanisława Juszcak). Otrzymywali wynagrodzenie według grup uposażeń przyznanych im przez

Komisję Specjalną zgodnie z uchwałą Rady Państwa z 21 września 1950 r. w sprawie określenia dla pracowników Prokuratury RP tabeli stanowisk służbowych, grup uposażenia zasadniczego dla poszczególnych stanowisk, zasad zaszeregowania do grup uposażenia, kwot miesięcznego uposażenia oraz dodatków do uposażenia (rozdz. IV, § 12). Inspektorzy terenowi powiatowi KS, funkcjonujący na Lubelszczyźnie zgodnie z zapowiedziami M. Fica i T. Olekiewicza, ogłoszonymi 1 czerwca 1950 r. na odprawie w DKSL – zgodnie z którymi po wrześniowej reorganizacji KS „Komisja Specjalna miała wejść w skład prokuratury RP przy Radzie Państwa [...], a [...] pracownicy delegatury mieli zostać przyszłymi pracownikami Prokuratury” – faktycznie na mocy zarządzenia GPr RP Nr 4/50 Nr BP.I.4/50 z września 1950 r. w sprawie objęcia nadzoru przez organa Prokuratury RP nad postępowaniem Społecznych Komisji Kontroli Cen przeszli do pracy w prokuraturach powiatowych, gdzie zostali zamianowani na asesorów, zajmujących czwartą pozycję w hierarchii stanowisk prokuratur powiatowych. Co więcej, początkowo, na przełomie lat 1950/1951, kierunki i metody działania prokuratur wojewódzkich i powiatowych w całym kraju były wyznaczane m.in. w instrukcjach i zarządzeniach wydawanych przez BW KS w latach 1949-1950 – m.in. zarządzenie BW KS Nr 5/49 z 21 lutego 1949 r. w sprawie urzędowania inspektorów; instrukcja BW KS z 21 grudnia 1949 r. w sprawie prowadzenia ksiąg i statystyki przez inspektorów terenowych. Wykaz dokumentów, które prokuratorzy powiatowi byli zobligowani przejąć z delegatur KS – był wyznaczony zarządzeniem BW KS z 14 września 1950 r. w sprawie wykazów podlegających przejęciu przez prokuratury powiatowe od DKS. Generalnie przejmowanie przez prokuratury agend z DKS odbywało się według zasad oraz na podstawie wykazów ustalonych zarządzeniami wydanymi przez BW KS, tj. zarządzeniem BW KS Nr 13/50 z 26 sierpnia 1950 r. oraz zarządzeniem – uzupełniającym – BW KS Nr 15/50 z 6 września 1950 r. Reasumując, należy zasadnie przyjąć, że w wyniku reorganizacji KS w zasadniczej części z CKS wyodrębniono Generalną Prokuraturę RP, w której naczelne stanowisko objął b. dyrektor BW KS, a z kadr DKS, też w znacznej części – prokuratury wojewódzkie i powiatowe, w których kierownicze stanowiska powierzono byłym delegatom i inspektorom terenowym KS. Przynajmniej tak było na Lubelszczyźnie. Ewementem był fakt, że DKSL kierowała niektóre sprawy do PWL, jeszcze zanim ta rozpoczęła działalność, tzn. DKS w Lublinie do PWL zaczęła przesyłać większość spraw, poczynając już od końca sierpnia 1950 r. Zdarzenie to ma charakter kuriozalny, bo oficjalnie – zgodnie z zarządzeniem GPr RP Nr 1/50 [B.P.I.1/50] S. Kalinowskiego z 11 września 1950 r. w sprawie przejmowania agend przez Prokuratorów Wojewódzkich i Powiatowych – prokuratury wojewódzkie miały rozpocząć działalność z dniem 16 września 1950 r., a prokuratury powiatowe z dniem 25 września 1950 r. Przytoczone przykłady dowodzą, że organy państwowe w Polsce Ludowej działały, zanim jeszcze oficjalnie – na mocy ustawy – zostały powołane do życia. Również Komisja Specjalna powołana została do życia faktycznie 25 listopada 1945 r., tj. prawie dwa tygodnie przed wejściem w życie dekretu z 16 listopada 1945 r., oficjalnie powołującego ją do życia, co nastąpiło 7 grudnia 1945 r. D. Jarosz i T. Wolsza nie są jednak konsekwentni w swych wypowiedziach, gdyż we wcześniej napisanej pracy pt. *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1945-1954)*, opublikowanej w „Biuletynie Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu”, na s. 19 piszą m.in. o „[...] sprawozdaniu z działalności [KS] za okres od 23 listopada 1945 r. do 28 lutego 1946 r.” Źródło: Archiwum Urzędu Rady Ministrów, Prezydium Rady Ministrów 5/754, *Sprawozdanie Biura Wykonawczego Komisji Specjalnej [...] za okres od 23 listopada 1945 r. do 28 lutego 1946 r.*, na które ww. Autorzy powołują się w pierwszej swej pracy, zdaje się bardziej wiarygodne. Oznacza to, że Komisja Specjalna rozpoczęła działalność, zanim jeszcze ukazał się i zaczął obowiązywać dekret o jej utworzeniu, który został opublikowany w Dz.U. Nr 53 z 7 grudnia 1945 r. pod poz. 302, APL, ZA-768 PW-L, sygn. 1564, k. 12-14; zarządze-

W świetle uchwały KC ZZ podjętej na plenum, które odbyło się w dniach 31 sierpnia i 1 września 1945 r. – wzywającej ówczesny uzurpacyjny rząd polski do powołania Komisji Specjalnej – głównym jej zadaniem miała być walka z rodzimą reakcją, dezorganizującą nowy porządek ustrojowy. W zamierzeniach efektywność jurysdykcji karnej planowano wzmocnić poprzez „stworzenie Sądów Ludowych o charakterze doraźnym, uprawnionych do wydawania wyroków łącznie do kary śmierci i konfiskaty majątku” za działania godzące w interesy życia gospodarczego i społecznego państwa, w szczególności takie jak korupcja, spekulacja czy sabotaż gospodarczy. Rezolucja KC ZZ zawierała również dezyderat wzywający Radę Ministrów (RM) do utworzenia przymusowych obozów pracy dla szabrowników i spekulantów. Manifest KC ZZ nawoływał także do przeprowadzenia weryfikacji ówczesnej kadry urzędniczej. KC ZZ zażądała przeprowadzenia lustracji pracowników wszystkich pionów władzy państwowej, tj. aparatu prokuratorskiego, sądowego i administracyjnego, a w szczególności funkcjonariuszy posanacyjnego aparatu ścigania przestępstw i wymiaru sprawiedliwości. Głównym celem tych przedsięwzięć było zastąpienie dotychczasowych profesjonalnych struktur urzędniczych – ale według komunistów anachronicznych – nową kadram, zwerbowaną spośród robotników i chłopów. Kandydatów na prokuratorów i sędziów zamierzano przygotować do wykonywania zawodu w ramach kilkumiesięcznych kursów prawniczych⁶³. Inicjatywa ustawodawcza BP KC PPR

nie BW KS Nr 13/50 z 26 sierpnia 1950 r. w sprawie zasad przejmowania agend DKS przez prokuratury wojewódzkie i powiatowe, tamże, k. 1-2; zarządzenie BW KS Nr 15/50 z 6 września 1950 r. w sprawie zasad przejmowania agend DKS przez prokuratury wojewódzkie i powiatowe, tamże, k. 1-2; zarządzenie GPr RP Nr 1/50 (B.P.I.1/50) z 11 września 1950 r. w sprawie przejmowania agend przez Prokuratorów Wojewódzkich i Powiatowych, tamże, k. 1-2; uchwała Rady Państwa z 21 września 1950 r., w sprawie określenia dla pracowników Prokuratury RP tabeli stanowisk służbowych, grup uposażenia zasadniczego dla poszczególnych stanowisk, zasad zaszeregowania do grup uposażenia, kwot miesięcznego uposażenia oraz dodatków do uposażenia, tamże, k. 6-8; zarządzenie GPr RP Nr 4/50 (Nr BP.I.4/50) z września 1950 r., w sprawie objęcia nadzoru przez organa Prokuratury RP nad postępowaniem Społecznych Komisji Kontroli Cen, tamże, k. 12-14; zarządzenie BW KS z 14 września 1950 r. w sprawie wykazów podlegających przejściu przez prokuratury powiatowe od DKS, tamże, k. 12-14; APL, ZA-771 DKS-L, sygn. 5, k. nn. – protokół odprawy inspektorów powiatowych KS z 1 czerwca 1950 r.; sygn. 22, k. 26 „a”; sygn. 524, k. 14; sygn. 649, k. 18; sygn. 813 [Rep. I Rs. z 1950 r.], poz. 1908-1923, 2081-2087; sygn. 816 [Rep. II Rs. z 1950 r.], poz. 756-765; APL, ZA-768 PW-L, sygn. 91, k. 13, 26, 27, 28, 29, 35, 44, 53, 59, 81; sygn. 1564, k. 1-2, 3-5; 6-8, 12-14; APL, ZA-1233 KW PPR-L, sygn. 393, k. 299; Dz.U. 1945 Nr 53, poz. 302, art. 16; J a r o s z, W o l s z a, *Komisja Specjalna*, Warszawa 1993, s. 19; ciż sami, *Komisja Specjalna*, Warszawa 1995, s. 98.

⁶³ Uchwała rozszerzonego plenum KC ZZ, które odbyło się w dniach 31 sierpnia–1 września 1945 r. w sprawie walki z korupcją, łapownictwem i niecną robotą rodzimej reak-

zakładała powołanie Komisji Specjalnej do walki z nadużyciami i korupcją, wyposażonej w prawo do stosowania m.in. aresztowania. Sprawy przygotowane przez Komisję Specjalną miały rozpoznawać sądy specjalne⁶⁴.

Komisja Specjalna została powołana do życia przez RM na mocy dekretu z 16 listopada 1945 r. Była zarazem organem *quasi*-policyjnym, śledczym, prokuratorskim i sądowym⁶⁵. Dekrety listopadowe z 1945 r., tj. dekret z 16 listopada 1945 r. o utworzeniu KS oraz dwa inne dekrety wydane w tym samym czasie⁶⁶, wprowadziły zasadnicze nowości proceduralne i karnomaterialne. Została wprowadzona dwutorowość w polskim wymiarze sprawiedliwości. Głównym celem tym przemian było powołanie nowych organów terroru i wzmocnienie kompetencji już istniejących o podobnym profilu, które zajmowały się siłowym wprowadzaniem ustroju socjalistycznego w Polsce, aby wzmoc ich skuteczność w walce z ówczesną opozycją antykomunistyczną⁶⁷. Komisja Specjalna, *de facto* organ administracyjny, otrzymała legitymację do sprawowania wymiaru sprawiedliwości, obok sądów powszechnych i specjalnych. Instytucję tę postrzegano już wówczas jako „instrument walki klasowej, powołany do stosowania surowej i szybkiej represji karnej”, w szczególności w postaci kary obozu pracy wobec przeciwników tzw. nowej rzeczywistości⁶⁸.

Chociaż Komisja nie była sądem, wydawała orzeczenia skazujące na karę pozbawienia wolności przez umieszczenie w obozie pracy przymusowej. Skazywała niejednokrotnie za czyny w ogóle niebędące przestępstwami przewidzianymi w prawie karnym⁶⁹. Zajmowała znaczącą pozycję w polskim wymiarze sprawiedliwości. Jedną z wyróżniających ją cech – na tle polskie-

cji, Archiwum Ruchu Zawodowego w Warszawie (ARZ), zespół archiwalny – *Komisja Centralna Związków Zawodowych – Biuro Prezydialne (ZA KC ZZ-W)*, sygn. 5. sygn. 5, k. 132-133 – zob. J a r o s z, W o l s z a, *Komisja Specjalna*, Warszawa 1995, s. 15-16.

⁶⁴ *Protokół posiedzenia Biura Politycznego KC PPR w sprawie powołania Komisji Specjalnej z 2 września 1945 r.*

⁶⁵ Dz.U. 1945 Nr 53, poz. 302, art. 13.

⁶⁶ Dekret z 16 listopada 1945 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa, Dz.U. 1945 Nr 53, poz. 300; dekret z 16 listopada 1945 r. o postępowaniu doraźnym, Dz.U. 1945 Nr 53, poz. 301.

⁶⁷ A. L i t y Ń s k i, *U progu pokoju: prawo karne z 16 listopada 1945 roku*, „Z dziejów prawa” 2003, cz. 4, s. 132, 134.

⁶⁸ Zarządzenie PrG PRL Nr 22/54 z 16 czerwca 1954 r. w sprawie kierowania wniosków do Komisji Specjalnej.

⁶⁹ A. L i t y Ń s k i, *Sądy powszechne w Polsce (lipiec 1944 – lipiec 1946). Kilka uwag o kadrach*, „Z dziejów prawa” 2004, cz. 5, s. 92.

go sądownictwa – było to, iż orzeczenia wydane przez nią miały w zasadzie status ostatecznych i nie podlegały kontroli sądowej⁷⁰. Przydanie takiej mocy orzeczeniom wydanym przez KS znajdowało się w opozycji do podstawowych założeń Konstytucji RP z 17 marca 1921 r.⁷¹, które miały obowiązywać w Polsce Ludowej do czasu zwołania Sejmu Ustawodawczego i uchwalenia nowej konstytucji⁷².

Kolejnym wyróżniającym ją uprawnieniem, przyznanym na mocy przepisów dekretu z 16 listopada 1945 r.⁷³, było prawo do przejmowania od organów sądowych (tj. sędziów śledczych) spraw, które w ocenie Komisji należały do jej właściwości, oraz prawo KS do wydawania wiążących poleceń – w formie postanowień – m.in. władzom sądowym. Specyficzne uprawnienia przyznane Komisji Specjalnej czyniły z niej „organ nadwładzy”. Takie uprawnienia nie służyły ani sądom, ani innym organom w stosunku do CKS, BW KS czy DKS. Zasada jednoinstancyjności, oficjalnie przyjęta w postępowaniu przed Komisją Specjalną, podobnie jak w postępowaniu przed sądami doraźnymi⁷⁴, dowodzi, iż był to organ o specyficznych uprawnieniach, zbliżo-

⁷⁰ Dz.U. 1945 Nr 53, poz. 302, art. 14.

⁷¹ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921 r.*, Dz.U. 1921 Nr 44, poz. 267, art. 72, 97, 98.

⁷² „Krajowa Rada Narodowa i Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego działają na podstawie Konstytucji z 17 marca 1921 roku, jedynie obowiązującej konstytucji legalnej, uchwalonej prawnie”, *Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN)*, załącznik do Dz.U. 1944 Nr 1; „Formuła o obowiązywaniu podstawowych zasad Konstytucji marcowej (do czasu uchwalenia nowej konstytucji) znalazła się także w Manifestie PKWN”, J. T r z c i ń s k i, *Instytucje ustrojowe okresu przejściowego 1944-1947*, w: *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, red. M. Kallas, t. 2, Warszawa 1990, s. 239, 246, 257-259; L. C h a j n, *Kiedy Lublin był Warszawą*, Warszawa 1964, s. 20; K. D z i a ł o c h a, J. T r z c i ń s k i, *Zagadnienie obowiązywania konstytucji marcowej w Polsce Ludowej 1944-1952*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 10, 13, 103, 113, 118; K. D z i a ł o c h a, *Zakres obowiązywania Konstytucji Marcowej*, w: *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, red. M. Kallas, t. 2, s. 278-280; L i t y ń s k i, *O prawie i sądach*, s. 94; Z i e m b a, *Prawo przeciwko społeczeństwu*, s. 458; F i e d o r c z y k, *Komisja Specjalna*, s. 312.

⁷³ Dz.U. 1945 Nr 53, poz. 302, art. 11-12.

⁷⁴ Apelację od wyroku sądu okręgowego w postępowaniu doraźnym mógł założyć – zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego – tylko prokurator. Termin wniesienia apelacji wynosił 3 dni, liczone od daty doręczenia prokuratorowi odpisu wyroku z uzasadnieniem, i był zawity. W postępowaniu doraźnym nie miały zastosowania przepisy o zapowiedzi apelacji. Wyroki sądu apelacyjnego oraz postanowienia sądu okręgowego i sądu apelacyjnego nie podlegały zaskarżeniu, Dz.U. 1945 Nr 53, poz. 301, zpz, art. 17², 17⁵.

nych do tych, jakie posiadało sądownictwo doraźne. Dlatego Komisja Specjalna postrzegana jest przez historyków jako sąd kapturowy⁷⁵.

Oficjalnym, ustawowym głównym celem Komisji miało być wykrywanie i ściganie przestępstw godzących w interesy życia gospodarczego lub społecznego państwa polskiego, co oznaczało, że przyznany jej zakres kompetencyjny był niedookreślony⁷⁶. Organy Komisji „zajmowały się, czym chciały”⁷⁷.

W czerwcu 1947 r. Komisja Specjalna, na wzór WCzK⁷⁸, została wyposażona także w prawo do publikowania w prasie list spekulantów – wrogów świata pracy. Na mocy przepisów ustawy z 2 czerwca 1947 r. *o zwalczaniu drożyzny i nadmiernych zysków w obrocie handlowym* KS została uprawniona do zamieszczania w lokalnych dziennikach – na koszt skazanych – orzeczeń wydanych przez jej „komplety orzekające” w sprawach dotyczących szeroko pojętej spekulacji. Ponadto Komisja i jej organy wykonawcze, tj. BW KS i DKS, mogły nakazać umieszczenie na drzwiach frontowych przedsiębiorstw, w których doszło do popełnienia przestępstw, sentencji orzeczeń skazujących⁷⁹.

Dominującą formą działalności Komisji Specjalnej były bezprawne masowe aresztowania, kierowanie licznymi aktami oskarżenia – na ogół niezasadnych – do sądów okręgowych, niekiedy z wnioskiem o rozpoznanie w trybie doraźnym, oraz do sądów grodzkich, a także wymierzanie kar zasadniczych, w szczególności kary obozu pracy, i kar dodatkowych, począwszy od mniej dolegliwych, takich jak przepadek drobnych rzeczy pochodzących z przestępstwa, po konfiskatę mienia, zamknięcie przedsiębiorstwa czy zakaz pobytu w województwie dotychczasowego miejsca zamieszkania. Instytucja ta, powołana właściwie do walki z przejawami patologii gospodarczej w powojennej Polsce, z czasem w rękach przedstawicieli ówczesnych komunistycznych władz stała się narzędziem służącym do eliminacji ich politycznych przeciwników⁸⁰. Podobnie było z WCzK, której „pierwszą domeną” było „pełnomocnictwo do walki ze spekulacją i sabotażem gospodarczym”, a później, a właściwie w szczególności, także walka z przeciwnikami politycznymi bolszewików⁸¹.

⁷⁵ G r o s s e [i in.], dz. cyt., s. 342.

⁷⁶ Dz.U. 1945 Nr 53, poz. 302, art. 1.

⁷⁷ Z i e m b a, dz. cyt., s. 455.

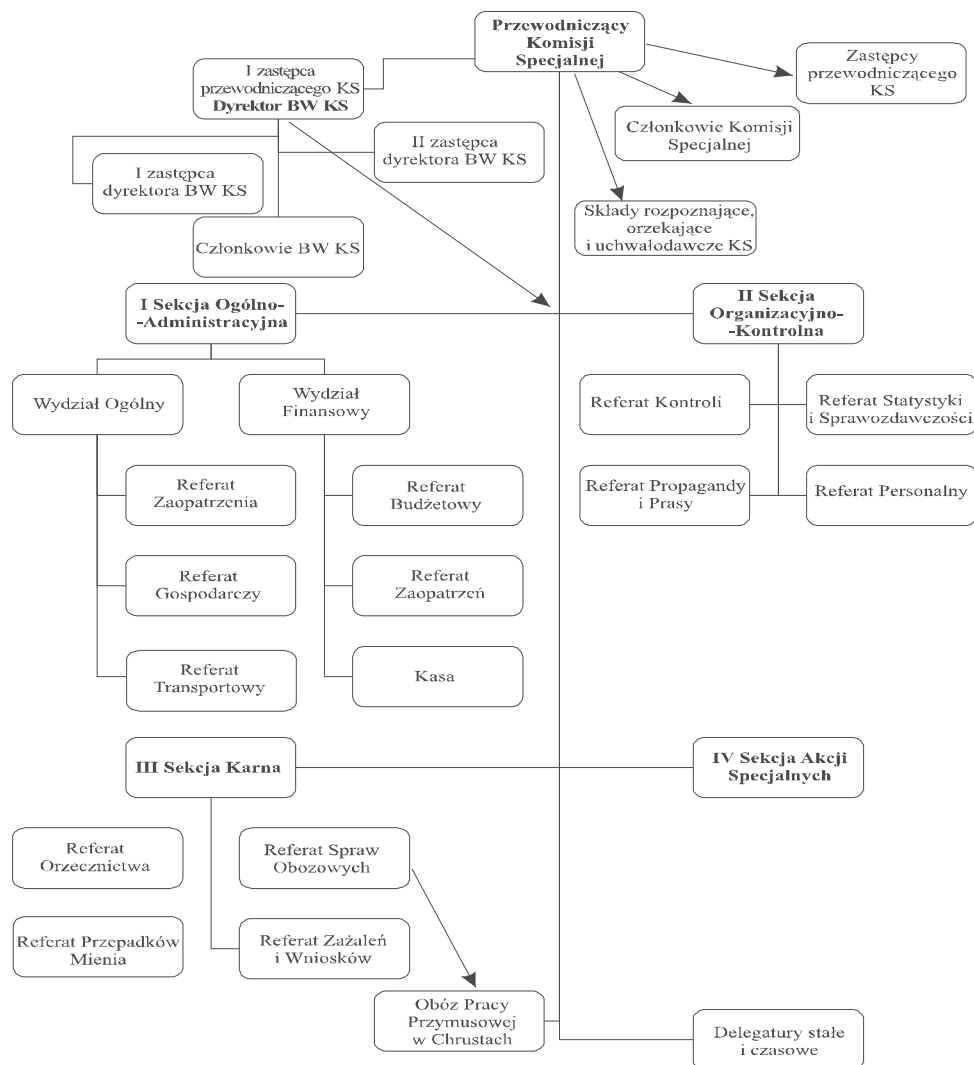
⁷⁸ Г.А. Б е л о в, *Из истории Всероссийской Черезвычайной Комиссии, 1917-1921. Сборник документов*, Moskwa 1958, s. 66; В.И. Ленин и ВЧК, s. 36-37.

⁷⁹ Ustawa z 2 czerwca 1947 r. *o zwalczaniu drożyzny i nadmiernych zysków w obrocie handlowym*, Dz.U. 1947 Nr 43, poz. 218, art. 17 ust. 3.

⁸⁰ AAN, ZA-170 CKS-W, sygn. 101, k. 29.

⁸¹ S m a g a, dz. cyt., s. 29.

Struktura organizacyjna Komisji Specjalnej po reorganizacji BW KS
dokonanej w maju 1946 r.

Źródło: D. S z c z e p a ń s k i, *Sprawozdanie z działalności Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym z lat 1946-1949*, „Teki Archiwalne”, t. 3, 1998, s. 144.

Komisja Specjalna była organem dyspozycyjnym ówczesnych naczelnych władz komunistycznych, najpierw PPR, a od grudnia 1948 r. Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR). Realizowała program polityczno-gospodarczy wytyczony przez BP KC PPR/PZPR. Na czele Komisji Specjalnej, przez cały okres jej istnienia, tj. w latach 1945-1954, stał Roman Zambrowski, członek kierowniczych struktur KC PPR/PZPR⁸². Był on postrzegany przez powojenną opozycję lubelską jako „zdrajca, łącznik NKWD – wykuty w moskiewskiej kuźni – podpisujący wyroki i mordujący prawdziwych Polaków, zdradzonych przez PPR-owców”⁸³. Kierowana przez niego Komisja Specjalna odegrała niechlubną, ale znaczącą rolę między innymi w zmilitaryzowanej akcji egzekucji świadczeń rzeczowych od chłopów w 1946 r., a następnie w prześladowaniu „bogaczy wiejskich” i „kułaków” oraz w tzw. bitwie o handel w latach 1947-1954.

Jako narzędzie szybkiej i skutecznej represji w rękach KC PPR/KC PZPR Komisja Specjalna dzięki swym stanowczym i zdecydowanym działaniom przyczyniła się do tego, że „akcja ściągania świadczeń rzeczowych”, a następnie „bitwa o handel”, zainicjowane oficjalnie w latach 1946-1947, zakończyły się zwycięstwem opcji komunistycznej. Indywidualni rolnicy i przedstawiciele prywatnego sektora gospodarczego nawet za rzekome naruszenia obowiązującego prawa byli karani grzywną, a nieraz skazywani na izolację w obozach pracy przymusowej. Komplety orzekające KS mogły także stosować obie kary łącznie⁸⁴. Osoby skazane na karę grzywny, w wypadku jej nieściągalności, mogły być dodatkowo skierowane do obozu pracy na okres do lat dwóch. Wysokość kary obozu pracy zależała przede wszystkim od charakteru czynu⁸⁵, od „napięcia złej woli” sprawcy, a przede wszystkim od jego „oblicza klasowego”⁸⁶.

Ówczesne władze komunistyczne oraz aparat Komisji Specjalnej dość umiejętnie wykorzystały nastroje panujące w społeczeństwie polskim w okre-

⁸² J a r o s z, W o l s z a, *Komisja Specjalna*, Warszawa 1995, s. 7.

⁸³ APL, ZA-1233 KW PPR-L, sygn. 19, k. 136-137.

⁸⁴ Dz.U. 1947 Nr 43, poz. 218, art. 17.

⁸⁵ Przykładowe normy pobytu w obozie pracy przymusowej ustalone przez BW KS: a) dla osób nielegalnie handlujących alkoholem (*bimbrem*) – od 2 do 6 miesięcy (dotyczy lat 1946-1947); b) dla osób nielegalnie handlujących mięsem („zawodowo”) od 6 miesięcy wzwyż; dla handlarzy niezawodowych przewidziana była kara obozu pracy w wysokości do 6 miesięcy (od 1 X 1949 r.), J a r o s z, W o l s z a, *Komisja Specjalna*, Warszawa 1995, s. 7.

⁸⁶ Okólnik BW KS Nr 3 z 1950 r. w sprawie zwalczania „handlu łańcuszkowego”, zob. J a r o s z, W o l s z a, *Komisja Specjalna*, Warszawa 1995, s. 7.

się powojennym, włączając szerokie rzesze ludzi pracy do realizacji programu reżimu komunistycznego, m.in. „bitwy o handel”. Świadczy o tym chociażby intensywna działalność społecznych komisji kontroli cen (SKKC), powołanych na mocy ustawy z 2 czerwca 1947 r. *o zwalczaniu drożyzny*. „Imperatyw klasowości” wyraźnie uwydatniał się na tle działalności Komisji Specjalnej. Wola „ludu pracującego”, uzewnętrzniająca się poprzez decyzje BP KC PPR/PZPR, wyznaczała zasady działania Komisji, decydowała o uznaniu określonych zachowań za czyny przestępcze, mimo że w świetle obowiązującego prawa były one dozwolone⁸⁷.

W historii Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym zasadniczo można wyróżnić cztery okresy:

- okres preorientacji (7 XII 1945–12 VI 1947),
- okres dominacji – inkwizycyjny (13 VI 1947–1 X 1950),
- okres dekadencji – judykatury (2 X 1950–31 XII 1954),
- okres kasaty (1 I–31 III 1955).

Okres p r e o r i e n t a c j i to początkowe stadium działalności Komisji, datujące się od wejścia w życie dekretu z 16 listopada 1945 r.⁸⁸ W tym okresie KS miała uprawnienia władz policyjnych, prokuratorskich, sądowych śledczych i zarazem ograniczone prawo do jurysdykcji, tj. do orzekania „kary” pozbawienia wolności przez osadzenie w obozie pracy przymusowej⁸⁹. Powołanie KS w listopadzie 1945 r. było jednym z trzech posunięć ówczesnych władz komunistycznych, które miały zaostriżyć represje wobec przeciwników nowego ustroju państwa. Wraz z dekretem o ustanowieniu tej instytucji ukazały się jeszcze dwa inne akty prawne o istotnym znaczeniu, tj. dekret o postępowaniu doraźnym⁹⁰ oraz dekret *o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa*⁹¹, które miały służyć jednemu celowi: likwidacji antykomunistycznej opozycji, stawiającej czynny bądź bierny opór nowej władzy w budowie komunizmu w Polsce pod patronatem Józefa Stalina. Komisja Specjalna miała być – i była – organem szybkiej represji, działającym na granicy prawa, tworem charakterystycznym dla epoki polskiego stalinizmu. Jej cele i zadania były niedookreślone, a przyznane kompetencje bardzo rozległe.

⁸⁷ J a r o s z, W o l s z a, *Komisja Specjalna*, Warszawa 1995, s. 6-7.

⁸⁸ Dz.U. 1945 Nr 53, poz. 302.

⁸⁹ Tamże, art. 10, 13.

⁹⁰ Dz.U. 1945 Nr 53, poz. 301.

⁹¹ Dz.U. 1945 Nr 53, poz. 300.

Komisja Specjalna była najbardziej strukturalnie rozbudowana i dysponowała największymi uprawnieniami procesowymi w okresie d o m i n a c j i. Był to okres inkwizycyjny. Rozpoczął się po wejściu w życie ustawy z 2 czerwca 1947 r., która zainicjowała, a właściwie wzmogła, tzw. bitwę o handel. Komisji wyznaczono w niej szczególną rolę. Na tym etapie działalności KS prawo do wymierzania niektórych kar uzyskały także jej organy wykonawcze, tj. BW KS i DKS. Poszerzone zostały również uprawnienia procesowe samej Komisji *sensu stricto*⁹². Wszystko to miało służyć ostatecznej rozprawie z prywatnym sektorem gospodarczym.

W okresie d e k a d e n c j i – judykatury, który rozpoczął się po ogłoszeniu ustawy z 20 lipca 1950 r.⁹³, Komisja była organem wyłącznie orzekającym na wniosek prokuratora. W związku z powołaniem Prokuratury Rzeczypospolitej Polskiej, co nastąpiło 1 września 1950 r.⁹⁴, Komisję Specjalną pozbawiono uprawnień policyjnych i prokuratorskich, aby zlikwidować dwutorowość w ściganiu przestępstw.

W okresie judykatury wyraźnie zarysowały się dwa podokresy.

Pierwszy to podokres pozornej demokratyzacji prawa oskarżonego do obrony (31 VII 1952–30 VI 1954). Nastąpiło wtedy nieznaczące wzmocnienie praw oskarżonego, a mianowicie został on dopuszczony do udziału w rozprawach, ale tylko w tych, na których rozpatrywano tzw. wnioski obozowe⁹⁵ – oficjalnie zapoczątkowało go ukazanie się instrukcji CKS z 31 lipca 1952 r.⁹⁶, która w pewnym stopniu miała na celu dostosowanie procedur karnych przed Komisją do zasady określonej w art. 53 nowo uchwalonej Konstytucji PRL z lipca 1952 r., gwarantującej oskarżonemu prawo do obrony⁹⁷.

Podokres drugi, obozowy (1 VII–31 XII 1954), w którym *expressis verbis* został zaakcentowany przez Prokuratora Generalnego PRL (PrG PRL)⁹⁸ status Komisji Specjalnej jako „ostrego instrumentu walki klasowej”, przeznac-

⁹² Dz.U. 1947 Nr 43, poz. 218, art. 17.

⁹³ Ustawa z 20 lipca 1950 r. o zmianie dekretu z dnia 16 listopada 1945 r. o utworzeniu i zakresie działania Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, Dz.U. 1950 Nr 38, poz. 350.

⁹⁴ Dz.U. 1950 Nr 38, poz. 346.

⁹⁵ „Wnioski obozowe” – wnioski o umieszczenie sprawców w obozie pracy przymusowej.

⁹⁶ Instrukcja KS z 31 lipca 1952 r. w sprawie rozpatrywania przez delegatury spraw osób kierowanych do obozów pracy, AAN, ZA-170 CKS-W, sygn. 2, k. 195-196, zob. J a r o s z, W o l s z a, *Komisja Specjalna*, Warszawa 1995, s. 162-163.

⁹⁷ *Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r.*, Dz.U. 1952 Nr 33, poz. 232.

⁹⁸ Stefana Kalinowskiego, b. dyrektora BW KS.

czonego „do stosowania surowej i szybkiej represji karnej, w szczególności obozu pracy” wobec przeciwników nowego ustroju. Podokres ten zapoczątkowało ukazanie się zarządzenia PrG PRL z 16 czerwca 1954 r. Zgodnie z nakazem zawartym w tym akcie od 1 lipca 1954 r. Komisja miała zajmować się wyłącznie rozpoznawaniem wniosków o umieszczenie w obozie pracy sprawców wskazanych przez prokuratorów⁹⁹.

Ostatni okres istnienia Komisji Specjalnej (styczeń–marzec 1955 r.) to okres k a s a t y, czas ostatecznej likwidacji jej agend i delegatur. Nastąpił on po ukazaniu się dekretu z 23 grudnia 1954 r. o *zniesieniu Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*. Wraz z upadkiem stalinizmu została zlikwidowana instytucja charakterystyczna dla tego okresu represji, bezprawia i zniewolenia narodu polskiego. Komisja Specjalna prowadziła działalność represyjną od 7 grudnia 1954 do 31 grudnia 1954 r. Znajdowała się wówczas w stadium aktywności procesowej. Formalnie została zniesiona z dniem 1 stycznia 1955 r. na mocy dekretu z 23 grudnia 1954 r. Likwidacja jej agend miała nastąpić do 31 marca 1955 r. Nakazem zawartym w artykule 3 wspomnianego dekretu Komisja została zobligowana do przekazania właściwym prokuratorom do 31 grudnia 1954 r. wszystkich spraw niezakończonych wydaniem orzeczenia. Natomiast akta spraw zakończonych wydaniem orzeczenia zobowiązana była przekazać Sądowi Najwyższemu w Warszawie¹⁰⁰. Faktycznie Komisja Specjalna istniała i funkcjonowała jeszcze do marca 1955 r. Nie mogła jednak wykonywać działalności w zakresie określonym w ustawie z 20 lipca 1950 r., tj. sprawować funkcji orzeczniczej¹⁰¹.

Centralna Komisja Specjalna była organem zwierzchnim w stosunku do BW KS i delegatur KS oraz terenowych inspektoratów Komisji Specjalnej (TIKS), tj. powiatowych i miejskich. Polecenia wydane przez przewodniczącego lub członków Komisji były wiążące dla DKS¹⁰². W trybie nadzoru CKS mogła zmieniać orzeczenia zarówno BW KS, jak i DKS¹⁰³. Biuro

⁹⁹ Zarządzenie PrG PRL Nr 22/54 z 16 czerwca 1954 r. w *sprawie kierowania wniosków do Komisji Specjalnej*, pkt 3-4.

¹⁰⁰ Dz.U. 1954 Nr 57, poz. 282, art. 7, 9.

¹⁰¹ Dz.U. 1950 Nr 38, poz. 350; APL, zespół archiwalny nr 988, *Sąd Wojewódzki w Lublinie 1950-1969*, sygn. 4, nr poz. rep. 306-308/1955.

¹⁰² Przepisy z 9 stycznia 1947 r. *dot. organizacji wewnętrznej, sposobu urzędowania i trybu postępowania Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, M.P. 1947 Nr 19, poz. 42.

¹⁰³ Dz.U. 1947 Nr 43, poz. 218, art. 17 ust. 5; Dz.U. 1950 Nr 38, poz. 350, art. 1 pkt 13.

Wykonawcze było centralnym organem wykonawczym KS – nadzorczym w stosunku do DKS i TIKS. W latach 1945-1954, w skali kraju, Komisja Specjalna (tj. CKS, BW KS i DKS) wydała ponad 460 tys. orzeczeń skazujących. Zesłała co najmniej 84 216 osób do obozów pracy przymusowej. Tylko w latach 1946-1949 na mocy decyzji organów Komisji do więzień śledczych trafiły 33 322 osoby. Przewodniczącym Komisji Specjalnej przez cały okres jej funkcjonowania, tj. w latach 1945-1954, był Roman Zambrowski¹⁰⁴.

BIBLIOGRAFIA

- B a r r o n J.: KGB, Warszawa 1990.
- B e r n a ś F., W i l c z u r J.E.: Piekielny krąg. Z dziejów CzeKa, GPU, NKWD, Warszawa 1995.
- Б е л о в Г.А.: Из истории Всероссийской Черезвычайной Комиссии, 1917-1921. Сборник документов, Moskwa 1958.
- B u r d a A.: Zarys polskiego prawa państwowego, Lublin 1977.
- B u r d a A.: Przymrozki i odwilże. Wspomnienia z lat 1945-1957, Lublin 1987.
- B u r d a A., K l i m o w i e c k i R.: Prawo państwowe, Warszawa 1959.
- Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949-1970, oprac. A. Dudek, A. Kochański, K. Persak, Warszawa 2000.
- C h a j n L.: Kiedy Lublin był Warszawą, Warszawa 1964.
- C h m i e l e w s k i Z.: Słowo wstępne; Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym ogniowem systemu represji w Polsce w latach 1945-1955, w: Działalność Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Szczecinie w latach 1945-1954. Materiały z konferencji naukowej z 20 marca 1998 r., red. Z. Chmielewski, Szczecin 1998, s. 5-12.
- C h o j n o w s k i G.: Wnioski, jakie wynikają dla Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu z analizy spraw o unieważnienie orzeczeń Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, w: Działalność Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Szczecinie w latach 1945-1954. Materiały z konferencji naukowej z 20 marca 1998 r., red. Z. Chmielewski, Szczecin 1998, s. 93-96.

Szerzej na temat genezy, statusu i struktur CKS i BW KS zob. F i e d o r c z y k, *Komisja Specjalna*, s. 31-79.

¹⁰⁴ J a r o s z, W o l s z a, *Komisja Specjalna*, s. 8, 17, 109.

- Courtois S., Werth N., Panné J.L., Paczkowski A., Bartosek K., Margolin J.L. [i in.]: Czarna księga komunizmu, Warszawa 1999.
- Декреты Советской власти. Коллектив авторов, т. 1, Москва 1957.
- Domagalski W.: Działalność Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym – w świetle materiałów Komisji i jej Delegatury warszawskiej, „Archiwum Kryminologii”, t. 22, 1996, s. 85-148.
- Domagalski W.: Obóz pracy przymusowej w Mielęcinie, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1997, nr 15, s. 75-88.
- Działalność Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Szczecinie w latach 1945-1954. Materiały z konferencji naukowej z 20 marca 1998 r., red. Z. Chmielewski. Szczecin 1998.
- Działocha K.: Zakres obowiązywania Konstytucji Marcowej, w: Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu, red. M. Kallas, t. 2, Warszawa 1990.
- Działocha K., Trzciniński J.: Zagadnienie obowiązywania konstytucji marcowej w Polsce Ludowej 1944-1952, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977.
- Fajst M.: Przepisy prawne regulujące funkcjonowanie Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1945-1955), Prawo karne w okresie stalinizmu, red. G. Rejman, „Studia Iuridica”, t. 35, 1999, s. 67-87.
- Fajst M.: Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1945-1955) i jej ofiary, cz. II, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2000, nr 3-4, s. 96-140.
- Fajst M.: Komisja Specjalna na tle innych instytucji *quasi*-sądowych, w: Przepięstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944-1956, red. W. Kulesza, A. Rzepliński, Warszawa 2001, s. 425-439.
- Fengler B.: Wokół działalności Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w województwie szczecińskim w latach 1946-1950, w: Działalność Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Szczecinie w latach 1945-1954. Materiały z konferencji naukowej z 20 marca 1998 r., red. Z. Chmielewski, Szczecin 1998, s. 77-86.
- Fiedorczyk P.: Adwokaci w postępowaniu przed Komisją Specjalną do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, „Palestra” 2001, nr 3-4, s. 80-90.
- Fiedorczyk P.: System kar stosowanych przez Komisję Specjalną do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, w: Przez tysiąclecia: państwo – prawo – jednostka. Materiały ogólnopolskiej konferencji historyków prawa. Ustroń, 17-20 września 2000 r., red.: A. Lityński, P. Fiedorczyk, Katowice 2001, s. 208-220.
- Fiedorczyk P.: Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945-1954. Studium historycznoprawne, Białystok 2002.
- Grosse T., Gruzewski J., Kozak M., Kula M., Meller M., Piasecki K., Piskorski P., Salak P., Woźniak M.,

- Z a l e w s k i P.: Szarzy ludzie zaplątani w codzienności komunizmu, „Prze-
gląd Historyczny”, t. 84, 1993, z. 3, s. 335-350.
- J a r o s z D., W o l s z a T.: Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkod-
nictwem Gospodarczym (1945-1954), „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni
przeciwko Narodowi Polskiemu”, t. 34, 1993, s. 7-36.
- J a r o s z D., W o l s z a T.: Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkod-
nictwem Gospodarczym 1945-1954. Wybór dokumentów, Warszawa 1995.
- K o n e f a ł J.: Zabić Wojciecha Lisa „Mściciela”. Studium jednej z komunistycz-
nych zbrodni, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, w: Mielec i powiat
mielecki w latach 1944-1956, red. Z. Nawrocki, J. Skrzypczak, Mielec 2005,
s. 82-111.
- K o r b ó n s k i S.: The Jews and the Poles in World War II, New York 1989.
- K u c h a r z e w s k i J.: Od białego caratu do czerwonego, t. 7, Warszawa 2000.
- Л е н и н В.И.: Полное собрание сочинений, t. 35, Moskwa 1958-1966.
- Л е н и н В.И.: Полное собрание сочинений, t. 36, Moskwa 1958-1966.
- Ленинский сборник, t. 22, Moskwa 1932.
- L e w a n d o w s k i S.: Prawda o Komisji Specjalnej, „Słowo” 1993, nr 102, s. 3.
- L i t y Ń s k i A.: O prawie i sądach początków Polski Ludowej, Białystok 1999.
- L i t y Ń s k i A.: U progu pokoju: prawo karne z 16 listopada 1945 roku, „Z dzie-
jów prawa” 2003, cz. 4.
- L i t y Ń s k i A.: Sądy powszechne w Polsce (lipiec 1944–lipiec 1946). Kilka
uwag o kadrach, „Z dziejów prawa” 2004, cz. 5.
- L i t y Ń s k i A.: Historia prawa radzieckiego 1917-1991. Krótki kurs, „Miscella-
nea historico-iuridica”, t. 3, 2005, s. 139-175.
- M a c h o l a k J.: Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkod-
nictwem Gospodarczym w Szczecinie 1946-1954. Organizacja i działalność, w:
Działalność Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnic-
twem Gospodarczym w Szczecinie w latach 1945-1954. Materiały z konferencji
naukowej z 20 marca 1998 r., red. Z. Chmielewski, Szczecin 1998, s. 35-45.
- M e l e z i n i M.: Punitwność wymiaru sprawiedliwości karnej w Polsce w XX
wieku, Białystok 2003.
- M i ą ż e k R.: Opolska Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami
i Szkodnictwem Gospodarczym (1950-1954), „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły
Inżynierskiej w Opolu” 1994, z. 38, s. 77-87.
- P a c z k o w s k i A.: Polacy pod obcą i własną przemocą, w: S. C o u r t o i s
[i in.] Czarna księga komunizmu, Warszawa 1999, s. 341-366.
- P a s e k A.: Uwagi wokół działalności Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami
i Szkodnictwem Specjalnym, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2002, nr 2367,
s. 287-331.
- П о п о в В.П.: Государственный террор в Советской России (1923-
-1953 гг.). Источники и их интерпретация, „Отечественные архивы”
1992, № 2.
- R e j m a n G.: Prawo okresu stalinowskiego – Zagadnienia wybrane – Prawo karne
w latach 1944-1956, „Studia Iuridica”, t. 22, 1992.

- R o g o w s k a B.: Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym na Dolnym Śląsku w latach 1945-1947, w: Z badań nad dziejami Dolnego Śląska po II wojnie światowej, red. S. Dąbrowski, Wrocław 1993, s. 57-89.
- R u s e k M.: Właściwość rzeczowa Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w latach 1946-1949 na przykładzie krakowskiej Delegatury, w: Krakowskie studia z historii państwa i prawa, red. W. Uruszczak, D. Malec, Kraków 2004, s. 269-280.
- S e k ś c i ń s k i B.: Początki działalności Lubelskiej Delegatury Komisji do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1946), „Studia Iuridica Lublinensia”, t. 3, 2004, s. 169-187.
- S e k ś c i ń s k i B.: Stosowanie tymczasowego aresztowania przez Lubelską Delegaturę Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1946), „Studia Iuridica Lublinensia”, t. 4, 2004, s. 225-246.
- S e k ś c i ń s k i B.: Prawne podstawy stosowania tymczasowego aresztowania przez organy Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1945-1950), „Studia Iuridica Lublinensia”, t. 5, 2005, s. 161-183.
- S e k ś c i ń s k i B.: Środki przymusu stosowane przez Delegaturę Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Lublinie (1946-1954), „Studia Iuridica Lublinensia”, t. 7, 2006, s. 195-220.
- S e k ś c i ń s k i B.: Kara obozu pracy w orzecznictwie Lubelskiej Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1950-1954), „Studia Iuridica Lublinensia”, t. 9, 2007, s. 95-121.
- S e k ś c i ń s k i B.: Represjonowanie chłopów w czasie egzekucji świadczeń rzeczowych na Lubelszczyźnie w latach 1946-1947, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. 21, 2009, s. 135-166.
- S e k ś c i ń s k i B.: Lubelska Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1946-1950), „Dzieje Najnowsze” 2010, nr 2, s. 151-171.
- S e k ś c i ń s k i B.: Studenci Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego wobec antykościelnej polityki PRL-u (1944-1961), „Saeculum Christianum” 2010, nr 1, s. 107-158.
- S e k ś c i ń s k i B.: Lubelska bitwa o handel (1946-1954), „Zeszyty Historyczne Win-u” 2010, nr 32-33, s. 297-322.
- S e k ś c i ń s k i B.: Kadry Lubelskiej Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1946-1955), „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. 22, 2010, s. 157-168.
- S i d o r k i e w i c z K.: Represje organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945-1956. Toruń 2005, s. 369-374: Represje pozasądowe. Działalność Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w sprawach politycznych.
- S i e d l a r e k J.: Organizacja i podstawy prawne działania Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, w: Działalność Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym

- w Szczecinie w latach 1945-1954. Materiały z konferencji naukowej z 20 marca 1998 r., red. Z. Chmielewski, Szczecin 1998, s. 13-34.
- S k o b e l s k i R.: Działalność Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym na Ziemiach Odzyskanych w latach 1950-1954, w: Europa Środkowo-Wschodnia. Ideologia, historia a społeczeństwo. Księga poświęcona pamięci Profesora Wojciecha Peltza, red. J. Dudek, D. Janiszewska, U. Świdorska-Włodarczyk, Zielona Góra 2005, s. 311-320.
- S k o n i e c z n y T.: Postawy chłopów wobec koncepcji i poczynań PPR (PZPR) w początkowej fazie kolektywizacji polskiego rolnictwa (1948-1949), Słupsk 2009.
- S m a g a J.: Narodziny i upadek imperium. ZSRR 1917-1991, Kraków 1992.
- S o b c z a k J.: Udział Polaków w tworzeniu i umacnianiu państwowości radzieckiej w pierwszych latach jej istnienia (1917-1928), Warszawa 1984.
- S o ł t y s i a k G.: Komisja Specjalna do Walki, „Karta” 1991, z. 1, s. 81-97.
- S z a b o M.: Wnioski, jakie wynikają dla Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu z analizy spraw o unieważnienie orzeczeń Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, w: Działalność Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Szczecinie w latach 1945-1954. Materiały z konferencji naukowej z 20 marca 1998 r., red. Z. Chmielewski, Szczecin 1998, s. 87-92.
- S z c z e p a ń s k i D.: Sprawozdanie z działalności Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym z lat 1946-1949, „Teki Archiwalne”, t. 3, 1998, s. 141-166.
- S z u b a L.S.: Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym i jej delegatura bydgoska (1945-1954), Toruń 2009.
- T o m c z y k W.: Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Rzeszowie 1946-1954, Rzeszów 2007, Podkarpacka Biblioteka Cyfrowa: <http://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra> – dostęp: 2010.09.02.
- T o m k i e w i c z R.: Olsztyńska Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945-1954, Olsztyn 1995.
- T o m k i e w i c z R.: Personel sędziowski-prokuratorowski Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (na przykładzie Delegatury w Olsztynie 1945-1954), w: Przystępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce 1944-1956, red. W. Kulesza, A. Rzepliński, Warszawa 2001, s. 461-473.
- T r z c i ń s k i J.: Instytucje ustrojowe okresu przejściowego 1944-1947, w: Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu, red. M. Kallas, t. 2, Warszawa 1990.
- T u r l e j s k a M.: Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie, Warszawa 1990.
- W e r t h N.: Czerwony terror, w: S. C o u r t o i s [i in.] Czarna księga komunizmu, Warszawa 1999, s. 84-92.
- W i ę c ł a w s k i B.: Z działalności Delegatury Komisji Specjalnej w Poznaniu 1946-1954, „Kronika Miasta Poznania” 1995: Bitwa o handel, z. 3, s. 193-222.
- W i ś n i e w s k i A.: Analiza prawna orzeczeń Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, w: Działalność Delegatury Komis-

- ji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Szczecinie w latach 1945-1954. Materiały z konferencji naukowej z 20 marca 1998 r., red. Z. Chmielewski, Szczecin 1998, s. 47-74.
- В.И. Ленин и ВЧК. Сборник документов (1917-1922 гг.), Москва 1987.
- W o l s z a T.: Obozy pracy niewolniczej w Polsce. Dokumenty ze zbiorów Instytutu Polskiego i Muzeum Generała Sikorskiego w Londynie, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu”, t. 36, 1993, s. 128-140.
- W o l s z a T.: Obozy na ziemiach polskich w latach 1945-1956, w: Komunizm. Ideologia, system, ludzie, red. T. Szarota, Warszawa 2001, s. 80-98.
- W o l s z a T.: W cieniu Wronek, Jaworzna i Piechcina... 1945-1956, Warszawa 2003.
- Z a ć m i ń s k i A.: Bydgoska Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1946-1954), w: Związki Kujaw i Pomorza na przestrzeni wieków. Zbiór studiów, red. Z. Biegański, W. Jastrzębski, Bydgoszcz 2001, s. 323-368.
- Z a ć m i ń s k i A.: Bydgoszczanie przed obliczem Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Specjalnym (1946-1954), „Kronika Bydgoska”, t. 22, 2001, s. 55-79.
- Z a ć m i ń s k i A.: Przepięstwa polityczne w orzecznictwie Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1950-1954, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2008, nr 1, s. 321-343.
- Z a m o r s k i K., S t a r z e w s k i S.: Sprawiedliwość sowiecka, Warszawa 1994.
- Z a n d H.: Spór o władzę po przewrocie październikowym 1917 r., Warszawa 1964.
- Z i e m b a Z.A.: Prawo przeciwko społeczeństwu. Prawo karne w latach 1944-1956, Warszawa 1997.

THE SPECIAL COMMISSION FOR COMBATING MISAPPROPRIATION
AND ECONOMIC SABOTAGE (1945-1955)

S u m m a r y

The Special Commission for Combating Misappropriation and Economic Sabotage (1945-1955) worked in the years 1945-1955. It was a typical institution of Polish Stalinism – an extra-constitutional administrative organ with police-prosecutor-judicial powers. A government department “to do anything”. A tool of repression in the hands of the Communist authorities of that time trying to liquidate free market economy and capitalist property as well as any opposition by all means. It played a decisive role in the so-called “battle over trade” (1947-1954), the result of which was an almost complete liquidation of the private industrial-commercial-service sector. The Special Commission imposed punishment for acts that were not

crimes or even petty offences. In the scale of the whole country the Special Commission made over 460 thousand judicial decisions condemning the accused and sent more than 84 thousand people to forced labor camps. In 1946-1949 alone 33.322 people were detained in custody pending inquiry on the strength of decisions made by organs of the Special Commission. In the whole period when the Commission was working on the legal level its chairman was Roman Zambrowski *vel* Nusbaum Rubin.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: historia Polski Ludowej, pozasądowe organy wymiaru sprawiedliwości, stalinizm w Polsce, Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym.

Key words: history of Polish People's Republic, extrajudicial organs of the judiciary, Stalinism in Poland, Special Commission for Combating Misappropriation and Economic Sabotage.